

ВРЕМЕ И ИСТОРИЈА¹

Апстракт: *Тема овог чланка је схватање односа времена и историје у тумачењима две најзначајније европске историографске школе XIX и XX века, немачког историзма и француске школе „Анала“. Главна пажња посвећена је идејама Леополда фон Ранкеа и Фернана Бродела. Ранке и немачки историзам нагласили су историчност, временску условљеност, променљивост свега, па и људске природе, док је Бродел указао на различите ритмове времена који се могу уочити при посматрању дугих историјских периода и ширих географских просторстава. Показано је да се кључни допринос ове две школе историографији састоји управо у новим тумачењима феномена времена, и његовог односа према људима и историји.*

Кључне речи: *време, историја, историографија, историзам, „Анали“, Леополд фон Ранке, Фернан Бродел*

Време је опсесија историчара

Овај поднаслов могао би да представља и најкраћи одговор на питање односа историје и историчара према времену. Марк Блок (1886-1944) чак дефинише историју као «науку о људима у времену», у једном од најутицајнијих текстова о теорији историје у XX веку, књизи *Апологија историје или Занат историчара* (1949).² Осим што својом ширином открива свеобухватне амбиције школе *Анала*, којој је Блок припадао, овај исказ показује да је управо време, као предмет истраживања, оно што историју одваја од осталих хуманистичких и друштвених наука. Историчари су, наиме, уверени да су они посебно опремљени и обучени за истраживање утицаја времена на људе и друштво, као и за проучавање људи кроз њихово смештање у временски, историјски контекст.

Са *Апологијом историје* се, по значају за теорију историје, може упоредити књига *Шта је историја*, коју је 1961. објавио Едвард Кар (1892-1982). По његовом мишљењу, историја је «бескрајни дијалог садашњости

¹ Рад настао у оквиру истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку*.

² М. Blok, „Odbrana istorije ili Zanat istoričara“, *Treći program*, (proleće 1970), 347.

и прошлости».³ Прошлост одређује садашњост, док садашњост уобличава представе о прошлости. Зашто крити: данашњица одређује која ћемо питања поставити прошлости. Историчар на прошлост гледа из перспективе садашњости, и савремени проблеми најчешће одређују теме којима ће се, у мору историјских чињеница и процеса, историчар посветити. У историји нема једном за свагда исцрпних тема, јер свако време има свој Стари Рим, своје Крсташке ратове, своју Византију, свог Луја XIV или Наполеона. Оне који би да се баве само прошлошћу, без размишљања о садашњости, па и будућности, Фридрих Ниче (1844-1900), у есеју *О користи и штети историје за живот* (1874), назива «антикварима».⁴

Но Ничеов пријатељ и колега на универзитету у Базелу, швајцарски историчар Јакоб Буркхарт (1818-1897) називао је „публицистима“, све оне који дозволе да им садашњост и замишљена, жељена будућност намећу своја правила, па и закључке у бављењу прошлошћу. Морамо се, каже Буркхарт, чувати тога да садашњост сматрамо крајем историје и последњом речи васколике мудрости.⁵ Садашњост и будућност могу да буду само први импулси, покретачи истраживања. Прошлост има своју аутономију. Она је увек даља него што нам се чини и увек је различитија од нашег времена, него што ћемо у први мах помислити. Онога часа када је то разумела, историја је почела да се приближава статусу науке.

Историчари, наине, воле да говоре о древности свог заната, да колеге из сродних, хуманистичких и друштвених наука сматрају «соројевићима» и да се позивају на Херодота (око 484–око 425. п.н.е.). Ни код Херодота, ни код његовог млађег савременика Тукидида (око 460–око 395. п.н.е), међутим, не наилазимо на свест о утицају епохе, времена на променљиву људску природу, која чини суштину Блоковог и Буркхартовог тумачења историје. Судећи по Херодоту и Тукидиду, који су се, истина, упуштали у испитивање даље прошлости, али су се понајвише бавили својим временом, људи су у свим епохама били у основи исти, размишљали су и делали на сличан начин. Робин Џ. Колингвуд (1889-1943) је то називао „супстанцијализмом“; такав став проналазио је мање код Херодота, а много више код Тукидида, као и код највећих римских историчара, Тита Ливија (59-17. пре Христа) и Корнелија Тацита (око 55-120).⁶

Иако се сматра да је у Старој Грчкој, Кини и арапском свету било писаца који су били свесни човекове суштинске историчности, таква слика

³ E. H. Carr, *What is History*, Harmondsworth 1975, 30.

⁴ Ф. Ниче, „О користи и штети историје за живот“, *Сабрана дела Фридриха Ничеа 2*, Београд 1997, 82-85.

⁵ J. Буркхарт, *Разматрања о светској историји (о изучавању историје)*, Београд 1996, 16-17, 295.

⁶ Р. Џ. Колингвуд, *Идеја историје*, Београд 2003, 58-61.

односа људи и времена преовлађиваће у европској историографији све до XVIII века. Сам Волтер у томе није био изузетак, иако је иза себе оставио низ занимљивих историографских радова. Главни циљ Волтеровог бављења историјом није било сазнање о прошлости или садашњости, него пропаганда просветитељских и рационалистичких идеја.⁷

То се променило тек у XIX веку. У ствари, прави настанак историје као посебне академске дисциплине везан је управо за револуционарну промену у схватању односа између времена и људи. Та револуција није се одиграла на азурним обалама Хеладе V века пре нове ере, већ у прозаичним кабинетима и учионицама немачких универзитета XIX века. И друга велика револуција у схватању историјског времена, чија ће средишта бити француски универзитети XX века, из корена ће променити историју, укључујући и њене методе и истраживачке циљеве. Однос те две историографске револуције према времену заслужује посебну пажњу.

Историзам: прошлост је страна земља

Филозофску позадину прве, немачке револуције, дали су романтизам и нарочито историзам, крајем XVIII и у првој половини XIX века. Романтизам је исувише познат и широк појам да бисмо се овде њиме бавили. Историзам је, међутим, од суштинске важности за нашу тему. Поникао је у оквирима романтизма; подстакнут је нарочито делима Јохана Готфрида фон Хердера (1744-1803) и Георга Вилхелма Фридриха Хегела (1770-1830).

Хердер је тврдио да свако историјско доба има своју, унутрашњу логику и да се не може подразумевати да људи удаљених епоха, као и удаљених земаља, размишљају на исти начин. Због тога ће га, као и Монтескјеа, у будућности осуђивати као «културног релативисту». Таквим приступом Хердер се, међутим, изборио за аутономију историје пред пропагандним циљевима просветитеља Волтерове школе.

Из Хердерових идеја следи да нас проток времена неопозиво одваја од људи из прошлости. Варљиво је уверење да ћемо, рецимо, пуким читањем сачуваних писама својих предака проникнути у њихове душе. Што су временски удаљенији од нашег доба, они су се више разликовали од нас. Но чак и уколико су нам временски ближи, њихови мотиви и циљеви могу да буду веома скривени и тајанствени. Бављење судбинама људи из прошлости зато не само да захтева методолошку опрезност, него и посебна, стручна знања о њиховом времену. Све има своју историју, судећи по историзму, па и људска природа.⁸

⁷ Е. Брајзах, *Историографија: Стари век, средњи век, ново доба*, Београд 2009, 280-287; Р. Ц. Колингвуд, *нав. дело*, 88-95.

⁸ М. N. Forster, "Introduction" in H. G. von Herder, *Philosophical Writings*, ed.

Историзам је био добра основа, на којој је даље могао да гради прави утемељитељ историје као науке и академске дисциплине, Леополд фон Ранке (1795–1886). У његовом делу проналазимо коначни спој «ерудиције», система посебних знања и метода намењеног прикупљању и анализи остатака прошлости, или историјских извора, и синтезе, умећа оубличавања тако добијених података у смисаону целину, целовиту реконструкцију прошлости. У дотадашњој историографској литератури, ерудиција и синтеза су имале своје, скоро независне путеве. Значајна достигнућа ерудиције још су чекала на практичну примену у писању великих историографских дела. То је учинио Ранке, у књигама које су обухватале кратке временске периоде и мање историјске догађаје (укључујући и *Српску револуцију* (1829)), али и вишетомне историје света. Те вештине постале су кључна оруђа историје, и Ранке их је, осим као истраживач и писац, усавршавао и као универзитетски професор у Берлину, у својим семинарима, у настави и сарадњи са својим студентима.

Саме техничке вештине и методи ипак нису могли да буду прави научни ослонац Ранкеа и историчара потеклих из његове школе. То је могло да буде само шире филозофско учење, и оно је пронађено у историзму. Иза Ранкеовог историзма назирани су се утицаји енглеског емпиризма и његова религијска уверења. Остала је чувена његова максима, по којој историју треба писати «онако како је заиста било». Ранке је упућивао своје студенте у правцу прикупљања чињеница о политичкој историји, историји држава и нација. Његов приступ зато се данас назива догађајном и наративном историјом. Но Ранкеова вера у општу историчност појава, удружена са методолошком опрезношћу, омогућила је увид у много шире и дубље просторе људског искуства од пуког утврђивања чињеница.

Док су се до појаве историзма наша истоветност и сличност са људима из прошлости подразумевале, Леополд Ранке је указао на разлике и на њихове временске условљености. Показало се да су ликови из Аристофанових комедија или са Бројгелових слика, који нам понекад изгледају тако прилично и познато, у понечему заиста били као ми, док су се у другим погледима битно разликовали. За разлику су већ били довољни материјални услови у којима се живело у њиховом добу, климатске промене, другачија исхрана, хигијена, болести, услови и начини рада. Веровали су у различите богове, па чак и уколико су припадали некој од данас живих религија, поштовали су их на другачији начин него ми. Живели су под сталном претњом заразних болести и најезди непријатељских војски. Масовно присуство људи на егзекуцијама у аренама Старог Рима или на трговима револуционарне Француске нама данас изгледају необично и странно, све док не укључимо телевизор и суочимо се са по једним крвавим убиством или беспошtedном тучом на ско-

ро сваком од канала. Истина је да се и ми данас понекад грохотом насмејемо Аристофановим досеткама, или да останемо затечени Сервантесовом, Шекспировом или Гетеовом мудрошћу. Генији су, како се верује, универзални и превазилазе своје доба, али наслеђе историзма упутиће нас да се запитамо да ли смо, без дубљег познавања времена у коме су ти генији стварали, сасвим сигурни да смо њихова дела добро разумели.⁹

Управо ова различитост упућује нас да у оцењивању и суђењу над прошлосту будемо опрезни. После историзма, задатак историчара више није био да искористи људе из прошлости, не би ли доказао тачност својих уверења. «Мртва уста не говоре» каже стара изрека, али прави циљ историчара јесте да помогну да се баш то догоди. Другим речима, историјским личностима и догађајима не би требало *судити*. Њихова *различитост* и *сложеност* учинила је то беспредметним, па и недостојним. Како је приметио Буркхарт (који је, иначе, одбио да, после Ранкеовог пензионисања, напусти своју Швајцарску и преузме берлинску катедру, са свим обавезама према немачкој држави које су се уз њу подразумевала) историчари су постали више него спремни да ово, оцењивачко подручје интелектуалне активности препусте публицистима. Открили су да је *разумевање* прошлости сложенији посао него што се некада замишљало.¹⁰

Ни Ранке ни Буркхарт, наравно, нису веровали да се може писати вредносно потпуно неутрална историја и њихова дела нису била лишена вредносних судова. После искустава XX века, знамо да постоје историјски догађаји о којима је заиста тешко писати на неутралан начин. Но и Ранке и Буркхарт упозоравали су да историчар није судија. Са историзмом, историја се вратила древној Тацитовој максими – *sine ira et studio*, писати «без мржње и пристрасности». Као и објективност, сама истина је можда недоступна, али вреди потрудити се да бисмо јој се бар приближили.¹¹

Важно средство у том «приближавању» било је «уживљавање» у «дух времена», у епоху, које се није могло постићи без свеобухватног по-

⁹ О Ранкеу и наслеђу историзма вид. А. Marwick, *The New Nature of History: Knowledge, Evidence, Language*, Houndmills, Basingstoke 2001, 61-69; Е. Брајзах, *нав. дело*, 312-323; G. G. Igers, *Istorijska nauka u 20. veku: Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*, Beograd 2014, 17-27; К. Манхјам, „Istoricizam“, *Edeji o sociologiji znanja*, Novi Sad 2009, 111-167.

¹⁰ Ј. Буркхарт, *нав. дело*, 16-18, 279-300.

¹¹ У историографији XIX и раног XX века ова особина историзма и Ранкеових дела посебно је цењена: Е. Armstrong, “Introduction”, in L. von Ranke, *History of the Latin and Teutonic Nations (1494-1514)*, London 1909, ix-xxiv; W. Clark, “Special Introduction”, in L. von Ranke, *History of the Popes, their Church and State*, Vol 1, New York 1901, iii-xvi; R.A. Johnson, “Editor’s Introduction”, in L. von Ranke, *History of the Reformation in Germany*, London and New York 1905, xxi-xxiv.

знавања контекста, у који је онда требало сместити сваку појаву, процес или личност. Тек тада, на основу проучавања и познавања самог времена, његових датости и променљивости, историчар може да очекује да ће се приближити правом сазнању. Време је тако, за историзам, имало додатно, посебно значење «епохе», «духа времена», онога што се на немачком означавало појмом *Zeitgeist*.¹²

Схватање по коме разумевање феномена захтева познавање његове историје, обележило је европску и америчку културу XIX и XX века. Француски позитивизам је, са једне стране, нарочито у делу Иполита Тена (1828-1893), додатно нагласио значај контекста, док је, са друге стране, од историзма преузео и посебну усредсређеност на прецизност метода у утврђивању чињеница.¹³ Откривену сложеност и аутономију прошлости можда је најјасније изразио енглески писац Лесли Полс Хартли (1895-1972), на почетку романа *Посредник* (1953), често цитираним речима: «Прошлост је страна земља: тамо се ствари раде другачије».

Обузетост Европљана историјом ослабила је тек у последњих пар деценија. Она се данас чак потискује из јавних дебата и школских програма, док се на појаве све више гледа из угла угодне садашњости или обећане будућности. Прошлост, која нас подсећа на наше грешке и невоље, на условност и пролазност свега у додиру са временом, као да је постала нежељени, «реметилачки фактор». Историзам је и данас извориште моћних интелектуалних подстицаја, али је и он изгубио на популарности, понајвише захваљујући неделима и поразима Немачке у два светска рата. Ако је већ Буркхарт није хтео, за Ранкеову катедру било је, наиме, других кандидата. Наследио ју је Хајнрих фон Трајчке (1834-1896), који не само да је био спреман да послужи ратоборној, империјалној немачкој држави, него је постао један од њених кључних идеолога. Поред осталог, историзам ће бити оптужен за културни релативизам и морално индиферентни национализам. После слома у два светска рата, у другој половини XX века у Немачкој ће га потиснути «нова друштвена историја», посвећена друштвеним структурама и процесима, уместо политичкој историји, државама и великанима. Ранкеова дела, која су до 1914. године служила као узор метода историчара, данас се прештампавају ретко и у изузетним приликама.¹⁴

¹² Вид. и J. Burrow, *A History of Histories: Epics, Chronicles, Romances & Inquiries from Herodotus & Thucydides to the Twentieth Century*, London 2009, 457-466.

¹³ Е. Брајзах, *нав. дело*, 366-374.

¹⁴ G.G. Igers, *нав. дело*, 27-37, 58-67; Ј. Кока, „Историјска наука и социјална наука: Промене њиховог односа у Немачкој почев од тридесетих година“, *О историјској науци*, Београд 1994, 86-109.

Анали: Времена историје

Два светска рата нису срушила само илузије Немаца. Французи, који су некада, под Лујем XIV и Наполеоном, одлучивали о судбини не само Немачке, него и целе Европе, прво су у рату са Немцима 1870-1871 до ногу потучени, а затим су, у светским ратовима, успевали да их победе само захваљујући англосаксонским и руским савезницима. Светски ратови заљуљали су темеље немачке, али и француске културе. Немачка историографска револуција XIX века била је, поред осталог, последица пораза у Наполеоновим ратовима, потраге за колективним идентитетом и оправдањем борбе за уједињење у сопствену, националну државу; француска историографска револуција XX века била је непосредна последица ратних пораза и страдања у светским ратовима. И немачка и француска историографска револуција имају свој историјски контекст.

Французи су брзо схватили да се изгубљени политички престиж могао, бар делимично, надокнадити културним или економским утицајем. То ће бити амбиција нове историографске школе, зачете на Универзитету у Стразбуру, у Алзасу, области која је, заједно са Лореном, била јабука раздора између Француске и Немачке. После Првог светског рата на Универзитет у Стразбуру стигла су два историчара, пореклом управо из ових области, са пуно искуства и још више нових, субверзивних идеја. Суочени са политичким поразима, Лисјен Февр (1878-1956) и Марк Блок одрекли су се политичке историје. Тврдили су да су политички догађаји само мрешкање воде на површини океана, и да се право сазнање може стећи тек зарањањем у дубине друштва, привреде, културе, менталитета. Суштинско разумевање много више доноси процеси, нарочито они који дуго трају, него догађаји и епизоде. Било је то одбацивање немачког наслеђа, које је после немачког ратног тријумфа 1870-1871, преко позитивистичке, догађајне, наративне историје, какву су Февр и Блок слушали од својих учитеља и професора крајем XIX века, било освојило и француску и европску културу.

Февр и Блок ипак нису имали намеру да «са прљавом водом избаци и дете». Показивали су исту бригу, као и присталице историзма и позитивизма, за проучавање историјских феномена кроз њихово смештање у епоху, временски контекст. Зато се Блок у *Апологији* позивао на стару арапску пословицу, по којој «Људи више личе на своје време, неголи на своје очеве».¹⁵ Февр и Блок су упозоравали на нераскидивост веза између прошлости и садашњости, али су ипак тврдили да је *анахронизам*, занемаривање разлика између прошлости и садашњости и наметање прошлости данашњих мерила, највећи грех који историчар може да почини.¹⁶ И више од историчара

¹⁵ М. Блок, *нав. дело*, 352.

¹⁶ Исто, 437. Д. Крузе, „Лисјен Февр“, *Историчари*, прир. В. Сал, Београд

из школе историзма наглашавали су аутономију, различитост прошлости од садашњости и захтевали *разумевање* уместо *оцењивања*. Блок нас упозорава на опасност од «вируса тренутка», пита «јесмо ли толико поуздани у себе саме и своје време» и, у полушали, преклиње: «Робеспјеристи, против-робеспјеристи, ми вапимо за милост: смилујте се, реците нам, просто, ко је био Робеспјер.»¹⁷

Тотална историја (*l'histoire totale*) какву су желели Февр и Блок, заинтересована за све области људског постојања, за «људе у времену», како је писао Блок, била је, међутим, остварива само кроз сарадњу са колегама из осталих научних дисциплина. У Блоковим и Февровим делима осећао се, тако, поред осталог, снажан утицај географа Видала де ла Блаша и социолога Емила Диркема. Уверење да се само кроз мултидисциплинарност може доћи до истинског сазнања њих двојица су стекла још у кругу филозофа, биолога, географа, социолога, економиста, антрополога и наравно, историчара, који се од 1900. у Паризу окуупљао око часописа *Ревуја за историјску синтезу*, и његовог уредника, професора књижевности и реторике, страсно посвећеног филозофији и историји, Анрија Бера (1862-1955).

Тренутак у коме су Февр и Блок основали свој часопис, *Анали за економску и друштвену историју* (1929) (данас излази под насловом *Анали: историја, друштвене науке*) значио је прави почетак нове, француске историографске револуције. Преглед историје школе *Анала* и свих теоријских и методолошких новина које су њени бројни припадници понудили својим читаоцима, одузео би исувише простора у једном чланку посвећеном односу историографије према времену.¹⁸ Зато ћемо се задржати само на прилогу који је овој теми дао вероватно највећи «аналиста», Фернан Бродел (1902-1985).

Није била пука случајност то што је и Бродел, као и Блок и Февр, потицао са истока Француске, који гледа ка Немачкој. Други светски рат дао је одлучујући допринос француској историографској револуцији. Марк Блок, опрезни заговорник *разумевања* уместо *суђења* у историографији, у свакодневном, јавном животу, био је непоколебљиви патриота. У Првом светском рату на фронту је стекао чин капетана и Легију части. Борио се и 1940, да би се, после срамоте Денкерка, иако је био јеврејског порекла, вратио у Француску и ступио у покрет отпора. Тада је писао и *Апологију историје*. Остала је недовршена, јер је 1944. Блок ухваћен, мучен и стрељан. Објављена је постхумно, захваљујући Лисјену Февру. И сам борац из Првог светског рата,

¹⁷ М. Влок, *нав. дело*, 418.

¹⁸ Вид. Л. Февр, *Борба за историју*, Београд 2004; Ф. Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992; П. Берк, *Француска историјска револуција: Школа Анала 1929-1989*, Сремски Карловци и Нови Сад 2011.

Февр је, међутим, Други светски рат провео у окупираном Паризу, и чак са заглавља *Анала* уклонио име свог јеврејског пријатеља, због чега доцније није био поштеђен прекора.¹⁹

Још је, међутим, важније то што је Февр, у исто време, бринуо и о рукопису књиге свог млађег пријатеља Фернана Бродела, *Медитеран и медитерански свет у време Филипа II*. Била је то дуго, како сам Бродел признаје, можда и предуго спремана докторска теза, која је у њему сазревала још док је живео у Алжиру и истраживао у дубровачком архиву. Сада је, као немачки ратни заробљеник у логору у Либеку, без својих исписа и бележака, писао по сећању, не би ли заборавио на пораз и срамоту у којој је проводио своје дане. Довршене странице је, свеску по свеску, слао Лисјену Февру у Париз.

Када 1949. буде био објављен, *Медитеран* ће бити дочекан збуњено и хладно, да би временом постао најзначајније и најутицајније историографско дело XX века. Бродел ће преузети уредништво над *Аналима* и бригу за припремање следеће генерације његових сарадника. За време Броделовог старешинства «аналисти» ће освојити француске универзитете и медије, а затим ће се њихово виђење и тумачење историје проширити на остатак света, постајући најзначајнија историографска школа и парадигма XX века. Бродел је постао Ранке XX века, а Француска средиште светске историографије, у истој мери у којој је век раније то била Немачка. Снови Лисјена Февра и Марка Блока о културном зрачењу Француске били су остварени.

Зашто је Броделов *Медитеран* био тако велика књига и зашто је важан за однос историје и времена? У овом делу, по обиму упоредивом са огромним Ранкеовим књигама, обухваћена су фантастична географска и временска пространства. Броделов *Медитеран* не чине само воде и обале, него и залеђе, Сахарска Африка, дубина Балкана, Средња Европа, Персијски залив. Хронолошко тежиште јесте у времену шпанског краља Филипа II (1556-1598), али књига, у ствари, обухвата време од Пунских ратова до Другог светског рата. При томе, Бродел је, идући за идеалима својих учитеља, Февра и Блока, писао свеобухватну, «тоталну историју», посвећену свим областима људског искуства.²⁰

Револуционарно је, међутим, било Броделово тумачење феномена времена, које је одредило и саму структуру ове књиге. Прво је написао њен трећи том, посвећен политичкој, догађајној историји Средоземља у бурним временима ратова Шпаније и Османског царства за превласт, који ће се завршити селидбом светске моћи са Средоземља на Атлантук. Догађаји, међу-

¹⁹ Д. Крузе, *нав. дело*, 80-83. Вид. и Л. Февр, „Ка друкчијој историји“, *Борба за историју*, 71-103; Исти, „Сећања на једну велику историју: Марк Блок и Стразбур“, *Исто*, 161-188.

²⁰ F. Brodel, *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II 1-2*, Београд 2001.

тим, нису нудили дубинско објашњење онога што се догодило. Бродел је овај догађајни, политички ниво назвао «временом кратког трајања», «индивидуалним временом», које се мери тренуцима, данима, месецима и годинама. Закључио је да испод њега тече још једно време, «време средњег трајања», које се мери деценијама, у чијим оквирима се најбоље могу разумети дубинска, економска и друштвена кретања. Том «средњем ритму» времена, или «друштвеном времену», посветио је други том *Медитерана*. Коначно, на крају је стигао до готово непомичног океана, «дугог трајања» (*longue durée*), времена најспоријег ритма, географских, климатских кретања, која се мере вековима, па и миленијумима. У коначном редиговању текста, «дугом трајању» припао је први том.²¹

У збирци теоријских текстова под насловом *Списи о историји* (1969) Бродел ће објаснити зашто је идеје о три времена и «дугом трајању» добио у немачком заробљеништву: «Требало је одбацити догађај, нарочито ако је неугодан. Морао сам чврсто да верујем да се историја и судбина пишу на некој већој дубини. Изабрати осматрачницу времена на дуги рок значило је изабрати као прибежиште положај самог Створитеља».²² Бродел је, тако, скренуо пажњу историчара са политичког на филозофско, са година на векове и миленијуме, са свакодневног, брзог, појавног, догађајног, на дубинске, скривене процесе, везане за спора, географска, демографска, привредна, културна кретања.

Бродел је упозоравао да посматрање историјских појава у светлу само једног од ова три времена не пружа задовољавајуће сазнање; уместо тога, потребно је у сваком феномену препознати утицаје времена кратког, средњег и дугог трајања. Права Броделова опсесија ипак је било «дуго трајање». Тврдио је да ни појединачни догађаји не могу да се разумеју без познавања «оних великих подводних токова, често притајених, чији се смисао открива само ако се обухвате широки периоди времена».²³ Контекст у који је он смештао појаве није био *Zeitgeist*, него *longue durée*.

Мало историчара је, ипак, покушало да понови Броделов гигантски подвиг. Један од њих, амерички професор српског порекла, Трајан Стојановић (1920-2005), Броделов ученик, који је англосаксонским читаоцима први,

²¹ Исто 1, 16-17; Исти, „Историја и друштвене науке: Дуго трајање“, *Списи о историји*, 83-138.

²² Исти, „Моје образовање историчара“, *Исто*, 19.

²³ Исти, *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II 1-2*, 17; Исти, „Историја и друштвене науке: Дуго трајање“, 100-102.

посебном монографијом, представио школу *Анала*, урадио је нешто слично за историју Балкана, од палеолита до данашњице, у књизи *Балкански светови: прва и последња Европа* (1994).²⁴ Насупрот томе, данас је, унутар саме школе *Анала*, чак уочљив супротан тренд повратка детаљном изучавању кратких периода, па и појединачних, анегдотских догађаја.

Критичари су брзо учили да су у Броделовом *Медитерану*, вероватно због начина његовог настанка и поделе на посебне томове, три временска ритма остала раздвојена. По њиховом мишљењу, Бродел је, такође, изградио детерминистички модел, у коме је за слободу, индивидуалну одговорност и акцију, па и догађај, оставио премало простора. Коначно, Бродел је, као и Ранке, чији је дело иначе ценио, оптужен, нарочито захваљујући свом последњем, недовршеном делу, *Идентитет Француске*, за превазиђени, романтичарски национализам.²⁵

По окончању Хладног рата, у последње две деценије, запљуснута масивном, тематски богатом, победничком англосаксонском историографијом, и француска школа *Анала* почела је да се осипа и повлачи. Има мишљења да смо, после немачког XIX и француског XX века, ушли у англосаксонско XXI столеће. Једно је сигурно – Париз више није престоница светске историографије, иако не престаје да зрачи. После Броделовог поколења, на сцену је ступила трећа генерација, предвођена Жаком ле Гофом (1924-2014) и Емануелом Ле Роа Ладиријем (1929), да би данашња, четврта генерација «аналиста», коју, како се сматра, води Роже Шартије (1945) у своје методе уврстила англосаксонски «лингвистички обрт» и анализе «културне праксе». Са друштва и привреде нагласак се померио на културу, па и политику. Данас већ изгледа као да је постмодернистички пророк, Мишел Фуко (1926-1984), са својом потрагом за изворима моћи, знања и анализом дискурса, преотео душе историчара од Фернана Бродела.

Упркос уверењу историчара, поменутог на почетку овог есеја, да су баш они позвани да тумаче значење времена у животу човека и људских заједница, мора се признати да ова тема остаје тајанствена и недокучива. Ни Ранке ни Бродел нису, уосталом, нудили коначна објашњења, него корисне, изазовне теоријске моделе. Упркос постмодернистичким оспоравањима самог постојања објективних историјских чињеница, наслеђе историзма и школе „Анала“ и данас одређује свако темељније, академско промишљање прошлости.

²⁴ Т. Стојановић, *Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa*, Beograd 1997.

²⁵ Ж. Полони-Симар, „Фернан Бродел“, *Историчари*, 150-173; П. Берк, П. Берк, *Француска историјска револуција*, 50-101; Исти, *Istorija i društvena teorija*, Beograd 2002, 155-157; Дž. Блек и Д.М. Макрејт, *Izučavanje istorije*, Beograd 2007, 94-96.

Извори и литература:

- П. Берк, *Француска историјска револуција: Школа Анала 1929-1989*, Сремски Карловци и Нови Сад 2011.
- Е. Брајзах, *Историографија: Стари век, средњи век, ново доба*, Београд 2009.
- Ф. Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992.
- Ј. Буркхарт, *Разматрања о светској историји (о изучавању историје)*, Београд 1996.
- *Историчари*, приредила Вероника Сал, Београд 2008.
- Ј. Кока, *О историјској науци*, Београд 1994.
- Р. Џ. Колингвуд, *Идеја историје*, Београд 2003.
- Ф. Ниче, „О користи и штети историје за живот“, *Сабрана дела Фридриха Ничеа 2*, Београд 1997, 69-132.
- Л. Февр, *Борба за историју*, Београд 2004.
- Р. Berk, *Istorija i društvena teorija*, Београд 2002.
- Дž. Blek, D.M. Makrejd, *Izučavanje istorije*, Београд 2007.
- М. Blok, „Odbrana istorije ili zanat istoričara“, *Treći program Radio Beograda*, пролеће 1970, 332-460.
- F. Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II 1-2*, Београд 2001.
- J. Burrow, *A History of Histories: Epics, Chronicles, Romances & Inquiries from Herodotus & Thucydides to the Twentieth Century*, London 2009.
- E. H. Carr, *What is History?* Harmondsworth 1975.
- H. G. von Herder, *Philosophical Writings*, ed. by M. N. Forster, Cambridge 2002.
- G. G. Igers, *Istorijaska nauka u 20. veku: Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*, Београд 2014.
- К. Манхјам, „Istoricizam“, *Eseji o sociologiji znanja*, Novi Sad 2009.
- A. Marwick, *The New Nature of History: Knowledge, Evidence, Language*, Houndmills, Basingstoke 2001.
- L. von Ranke, *History of the Latin and Teutonic Nations (1494-1514)*, London 1909.
- L. von Ranke, *History of the Popes, their Church and State*, Vol 1-3, New York 1901.
- L. von Ranke, *History of the Reformation in Germany*, London and New York 1905.
- T. Stojanović, *Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa*, Београд 1997.

Miloš Ković

Time and History

Summary

The main topic in this paper is the possible comprehension of the relation between the phenomenon of time and history in two most important European historiography concepts in 19 and 20 century - the German historicism and French Annales. A particular focus is put on the ideas of Leopold von Ranke and Fernan Braudel. Ranke and the German historicism emphasize historicity, temporal causality, inconsistency of human nature and everything else, while Braudel emphasizes different faces of time that can be discerned in long historic periods and vast geography areas. It has been concluded that the crucial contribution of these two concepts to historiography is comprised in the innovative interpretations of the phenomenon of time and its relation towards people and history in general.